

”Konsten att vara rädd har jag inte riktigt lärt mig”

En intervju med Mikael Enckell

Michel Ekman: När började du skriva?

Mikael Enckell: Som alla tonåringar hade jag fantasier, och jag försökte härma Proust förstås. Jag satt med fem popplar på Pitkäniemi och begrundade dem av och an. Jag kom aldrig fram till deras hemlighet, och det blev aldrig någon text heller. I 13–14-årsåldern gjorde jag ständigt nya försök. Det blev inte mer än ett par sidor. Och så började jag igen ett par månader senare. Sen blev det långa pauser när jag läste *Blockhuset vid Ohio* och sånt.

Ekman: Det här var under det som du senare har beskrivit som dina svåraste år, mellanskolan [högstadiet]. Hängde det ihop med det.

Mikael Enckell, född 1932 i Helsingfors, son till författaren och bildkonstnären Rabbe Enckell och Heidi Enckell, född Runeberg, senare gift Parland. Författare och psykoanalytiker. Debuterade 1962 med essäsamlingen *Det dolda motivet*, har gett ut 14 essäsamlingar varav den nyaste är *Öppna meningar* (2018) och en biografi i tre band över Rabbe Enckell: *Under beständighetens stjärna* (1986), *— dess ljus lyse* (1991) och *Öppningen i taket* (1997). Ämnen som intresserat Mikael Enckell är bland annat Gunnar Björling, Marcel Proust, film, psykoanalys och judiska teman. Senast publicerade han den självbiografiska essän ”Det dolda motivet” i *Hufvudstadsbladet* 20.4.2019. Intervjun gjordes 12.11 2019.

Enckell: Det kan nog hända men min första utväg var att jag blev väldigt intresserad av astronomi. Jag läste en massa Camille Flammarion som fanns i svenska översättningar. Det var ett arv från min morfar Nino Runeberg. Han sysslade med allt möjligt, också astronomi, och han hade en stor och fin stjärnkikare. En av de Runebergska villorna hade en balkong där han kunde stå och titta på stjärnorna. Men han dog 1934. Jag var bara två år så jag har inget medvetet minne av honom. Men man kunde fantisera kring astronomin.

Ekman: Så du hade ett naturvetenskapligt intresse. Men när du började studera medicin, var det från början för att du var intresserad av psykiatri?

Enckell: Det var det nog. Jag skulle aldrig ha börjat där bara för att bli läkare. Från det jag var 15–16 hade jag den hemliga fantasin att jag skulle bli psykoanalytiker. Det var nog Oscars [Parland, ME:s styvfar] påverkan. Men jag vågade inget säga för jag tänkte att jag inte duger.

Ekman: Hur gick det med skrivandet under studietiden?

Enckell: Jag skaffade mig fickpengar genom att skriva filmkritik i *Hufvudstadsbladet*. Filmintresset fick jag av Jerker A Eriksson, min ungdomsvän. Det är det enda jag inte har knyckt av mina föräldrar. De förstod sig inte på film för fem penni, ingendera. Men Jerker fick mig att förstå att det var något finurligt med film.

Ekman: Du var omgiven av författare från början?

Enckell: Ja, Heidi [ME:s mor] var av den uppfattningen att det enda levnadsvärdet var att man publicerade fiktiva texter. Det dög inte att skriva recensioner och sånt. Fiktiva texter som var tagna ur huvudet skulle det vara. Hon lyckades ju

aldrig själv med det. Det var en av hennes livstragedier misstänker jag. Och jag tog väl det där till mig.

Ekman: Skrev du annat än essäer när du var ung?

Enckell: Nej, inte heller jag har kunnat ... Jag kallar mig aldrig författare. Författare är sådana som skriver påhittade texter och mina är inte påhittade.

Ekman: Du hade en författarförebild tätt inpå. Kändes det övermäktigt?

Enckell: Rabbe? Som författare var han ju övermäktigt men jag uppfattade honom inte som essäist. Heidi beundrade honom väldigt mycket. Jag vet inte riktigt vad jag ska säga om det där, det är för svårt på något sätt. Jag läste honom nog men mest hans prosa, hans skildringar av sin egen ungdom. Poesin intresserade mig inte lika mycket.

Ekman: Oscar Parland var en mera okomplicerad förebild?

Enckell: Ja. Fast inte så mycket för skrivandet. Han var en förebild när det gällde psykiatri och psykologi. Och han var en lekkamrat. Han umgicks ju i vårt hem och det var den vägen som det blev hela det där [skilsmäso]dramat så småningom. Han sysslade mycket med mig och ibland kan man ju tänka att det var en naturlig väg ... Han gav käpphästar och berättade historier. Han hade ju en underbar bakgrund av släkthistorier. Så jag var nog hemskt förtjust i honom och han spelade en stor roll för mig under hela min barn- och ungdom.

Ekman: Sen när du debuterade var du trettio. Vilken var vägen till den första boken?

Enckell: Jag tog kontakt med Johannes Salminen och han var mycket uppmuntrande. Jag måste ge ett erkännande, jag har haft mycket glädje av honom fast vi senare inte alltid tyckte lika. Jag flyttade till Sverige då, det var kort innan som jag kontaktade honom, på våren. På sommaren flyttade jag och på hösten kom boken ut. Flytten var för min utbildning till psykoanalytiker.

Ekman: Vad betydde det för dig att vara borta från den finlandssvenska litterära miljön?

Enckell: Nå, jag hade ju bott i Grankulla. Inte var det nu Parnassen ...

Ekman: Men studietiden?

Enckell: Jag umgicks med Björling. Fast jag inte var så intresserad av poesi tyckte jag om att läsa Björling. Den tidiga Björling är ju annat än den senare, jag tycker fortfarande mer om den. Björling var alltid aktningsfull och trevlig. Han gav mig min första rakapparat. En elektrisk rakapparat eftersom det var svårt att raka sig utan att det blev märken efteråt. Och så gav han en stol åt oss i bröllopsgåva. Han var rysligt snäll. Ibland gav han lite pengar åt mig också vilket jag nog skäms för. Det var ju han som behövde dem. Folk tyckte lite synd om mig [som skilsmässobarn], kunde leva sig in i min situation. Och han var ju god vän med morbror Arne [Runeberg]. Det var Arne som upplyste mig om att Björling var homosexuell, att man kunde råka ut för en del närmanden. Mina föräldrar nämnde det inte fast det var underförstått. Men Arne sa att det är mycket bra och uppfostrande att umgås med Björling och man har mycket nöje av det men det är bra att veta det här. Björling tog lite i en och strök en över håret. Om Bo [Carpelan] var där såg man hur han fnissade skadeglatt: ”Nu har Miki råkat illa ut.” Men Björling gjorde aldrig något som skulle ha varit plågsamt.

Jag gick till Björling och jag anförtrodde mig när jag hade bekymmer eller illa att vara. Han hörde på och var snäll och bjöd på lite alkohol och smörgås. En värdefull kontakt för mig under många år. Den började när jag var hos honom med Oscar, det var när han ännu bodde hos Cid Erik Tallqvists pappa, Knutte Tallqvist, på Repslagaregatan. Det var 1944 eller -45 så jag var ungefär tretton år och jag gjorde mig oerhört lustig över att man kunde kalla en bok för något så fånigt som *Ord och att ej annat*. Höjden av fånighet! Han gav genast en bok åt mig med dedikation och sa att det är trevligt att du intresserar dig för vad jag gör. Han kunde ta en på ett naturligt sätt.

Ekman: Läste du den?

Enckell: Jo, nog läste jag den. Och tyckte nu vad jag tyckte. Jag blev förstås imponerad – inga andra kolleger skulle ha förstått att ta det sådär. Sen när jag flyttade till Helsingfors började jag umgås mera med honom. Jag bodde hos Estrid Furuhjelm i Bergmansgatans och Högbergsgatans hörn som underhyresgäst. Då gick jag

ofta till Björling, ibland med Jerker, ibland med Clas Runeberg. Man gick dit och knackade på. Ibland var Lagus [som Björling hade en relation med] där. Han kom och öppnade dörren och sa [härmar med tilljord röst]: ”Diktaren tar inte emot.” [skratt] Och så stängde han och man fick gå hem. Man lärde inte känna Lagus men jag såg honom flera gånger. En gång var jag där och satt och blev bjuden på Jaloviina och korvsmörgås. Då var Lagus i rummet intill och han var lite plakat. Han förstod att där var nån Enckell men han trodde att jag var [min kusin] Kristofer. Och han sa: ”Jag föraktar den där Enckell, han har löjlig mustasch!” [gapskratt] Han hade tyvärr då mustasch. Lagus var där med sin fru och en liten baby som de hade donat.

Ekman: Visade du åt Björling vad du skrev?

Enckell: Nej. Det gjorde jag inte. Och det var också så sporadiskt det där skrivandet. Inte visade jag det åt nån, kanske åt min mamma nån gång, men inte annars. Det var nog så pass skamfyllt.

Ekman: Varför skamfyllt?

Enckell: Nå, det var så pass dåligt.

Ekman: Men själva skrivandet var inte skamfyllt?

Enckell: Nog var det lite. Inte skulle jag ha sagt att jag fantiserade om något sådant.

Ekman: När [debuten] *Det dolda motivet* kom ut, var det då resultatet av en kort arbetsprocess?

Enckell: Nej, där finns nog spår av en lång tids skrivande. Och det var ju en Guds lycka sen när Rabbe [ME:s far] skrev i ett tackbrev – jag var redan i Sverige – att nu kan jag komma inför min Herre och säga att ”detta har jag skrivit”. Det var väldigt uppmuntrande. Det fanns en skillnad mellan mina föräldrar i det att Heidi berömde och uppmuntrade alltid, det var alltid underbart vad man gjorde. Man målade akvareller och de var underbara ... Men Rabbe var inte sån. Heidi skrev ett argt brev till honom – de brevväxlade en del efter skilsmässan om gemensamma saker. Birgitta [ME:s äldre syster] hade tydligen klagat för Heidi över att hon hade målat en del akvareller – som jag sen har köpt och som jag tycker att är väldigt vackra – som hon hade visat åt Rabbe. Men han hade bara vänt på klacken och gått ut utan att säga ett ord. Heidi skrev att så får man bara inte göra. Men därför var det väldigt bety-

delsefullt när han sen nån gång berömde en. Jag skrev en ganska lång artikel i *Husis* om Freud och Moses och den tyckte Rabbe också mycket om. Det var såna saker som var ohyggligt värdefulla för mig.

Ekman: Din första författare var Proust. Han är också den första du skrev en essä om. Men i själva hantverket ser man inte spår av honom i dina första böcker?

Enckell: Nej. Den där galenskapen med de där oändliga meningarna där det kommer nya och nya relativa satser i all oändlighet kan nog vara påverkan av Proust. Men det är inte så påfallande i de tidigaste böckerna, kanhända.

Ekman: De är rätt så annorlunda. Och jag undrar vad du tänker om det här: När du skrev biografien över Rabbe Enckell, och under samma tid *Till Saknadens lov* (1988) om judiska ämnen, så sker det en förändring. Hittills har du skrivit på ett mer ”akademiskt” sätt, det vill säga tagit mer hänsyn till läsare som inte delar din tankevärld och försökt sätta in det du säger i vissa referensramar. Din prosa har också varit mindre personlig än i de senare böckerna. Så jag undrar om det stora porträttet av din pappa hjälpte dig att bli mer personlig och att ta mindre hänsyn till vad omvärlden kunde förvänta sig av dig?

Enckell: Biografien är mera en egen angelägenhet, det stämmer. Vad jag skriver om Rabbe har inte så mycket med andra att göra. När jag skriver om Proust är det för att visa hur underbar han är. Då är jag propagandist. Men när jag skriver om Rabbe är jag inte propagandist. Min relation till honom var nog ganska speciell.

Han var väldigt ekonomiskt ängslig och han förtjänade väldigt lite i hela sitt liv. Så han tyckte nog inte att man skulle ha barn. Men Heidi var ju som galen med att hon ska ha barn. Rabbe insåg att han inte kan gifta sig med henne om han inte lagar barn. Och så donade de då Birgitta och Rabbe var hemskt förtjust i henne och det var underbart. Sen kom jag nog till av misstag, och Rabbe var inte hemskt förtjust. Han tyckte att må vara, om det är sådär. Men han var en väldigt dålig småbarnspappa, också med sina döttrar Birgitta och Pamela. Han tyckte mycket om dem men inte kunde han leka med dem. Han hade haft en gammal pappa

Mikael Enckell. Foto: Cata Portin / S&S.

själv och var yngst av fyra pojkar. Karl Enckell tyckte det var fint att ha många söner men mest skulle de göra nyttiga saker. Deras enda erfarenhet av att ha en pappa var att han skrek och bråkade och förtryckte dem. Rabbe var oförmögen att sysselsätta sig med barn. Han läste högt, och så kunde han rita bilder åt en. Han var en människa som kunde vara bara med ganska stora människor. Så jag hade ett väldigt avstånd till honom och det tomrummet kom Oscar sen delvis att fylla. Inte var Heidi heller särskilt bra med barn. Hon tyckte mycket om små barn, hon ammade alla sina barn väldigt länge och njöt av den sensuella närheten till dem. Men när de blev lite äldre kunde hon just så mycket att hon kunde ge bra böcker och berättelser åt dem. Det var hon faktiskt bra på, man kan säga att hon var en alldeles idealisk bibliotekarie som kunde ge rätta böcker åt rätta människor. Men det begränsade sig till det.

När jag sen började skriva boken om Rabbe var det ett sätt att få kontakt med honom. Vilket jag ju nog hade haft under sena tonår och studietiden. Rabbe bodde i sjätte våningen på Runebergsgatan. När han sen fick disponera andra

våningen där flyttade jag dit och blev huvudhyresgäst. Det var ju hyresreglering. Lägenheten ägdes av Svenska Litteratursällskapet, jag tror inte Rabbe betalade nån hyra. Jag hade det ena rummet och det andra hade de som arbetsrum. Jag åt varje dag middag hos Rabbe och Aina [RE:s tredje fru] i sjätte våningen och jag hade ingen telefon så ständigt och jämt hängde jag där. De var väldigt finkänsliga. Jag kände inte att jag var störande, vilket jag ju säkert var. De var inte vana vid att ha mig – jag hade inte levt med dem. Med Heidi och Oscar hade jag levt under sommarledigheterna. Jag måste då och då ha varit överflödigt på Runebergsgatan i sjätte våningen. Där bråkade jag också – annars hade jag mycket få gräl med Rabbe. Jag kom till middagsbordet med kappan på. Då sa han: ”Ta av den, inte ska man äta middag med kappan på”. Men jag svarade: ”Nej, jag gör som jag vill!” [skratt]

Ekman: Det var ändå en ganska beskedlig revolt.

Enckell: Ja, mycket beskedlig! Det var ju väldigt synd om Rabbe under många år. Skilsmässan var en stor katastrof för att Heidi spelade en så stor roll. Han tog ju nog avstånd från henne sen en del.

Ekman: I biografien skapar du ofta en bild av att det är synd om Rabbe. Men när man läser den tänker man att ”det är ju dig det är synd om!”. Du är den hjälplösaste.

Enckell: Det är sant, och det är säkert så att jag blandar ihop de där omsyndigheterna. Det var ju en relativt kort tid men om man läser Rabbes brev, så nog var det [synd om honom]. Det låg mycket i den där dedikationen ”Till Heidi som målar alla mina bra tavlor och skriver alla mina bra dikter”. Han laddade upp henne på det viset. Det var ju inte ett reellt faktum men det var hans upplevelse. Han hade inte handskar på vintrarna. Jag minns mormor, hans före detta svärmor [där ME bodde efter föräldrarnas skilsmässa], han kom dit ibland för att träffa mig och man märkte på henne att hon sympatiserade ju mycket mer med Rabbe än med Heidi som hon tyckte att hade betett sig oansvarigt och illa. Och Rabbe kom med sina rödfrusna händer. Det var ingen som skötte om honom och han hade inte pengar. När han sen skulle göra något för att underlätta min till-

varo – han hade ju också som pappa något slags plikter och skyldigheter – så kom han med en fotboll! [skratt]. Att det var allt sådär hjälplöst. Han bodde då med sin mamma Vesta Enckell på Norra Järnvägsgatan. Han började dricka, han drack ganska mycket just då.

Ekman: Hur mycket av det här insåg du själv på den här tiden?

Enckell: Nå nu tyckte jag att det var synd om honom.

Ekman: Uppfattade du själv att det var en annan sak att fortsätta skriva efter biografen?

Enckell: Nog hade jag väl en känsla av att meningen med skrivandet är att skriva en biografi över sin pappa. Att komma honom nära. När jag hälsade på honom hos Vesta sov vi samma rum. Jag vaknade på morgnatten, fyra-fem-tiden, och småningom vaknade Rabbe också, och vad gjorde han? Jo, han läste högt ur *Don Quijote*. *Don Quijote!* Han tog såna partier som han uppfattade som roliga. Och jag var ju van vid att det lästes såna texter för tio-elvaåringar.

Ekman: Om vi byter ämne. Är du en skrivande psykoanalytiker eller en författare med psykoanalytikerutbildning? Och vad är skillnaden?

Enckell: Jag har funderat över det, att vad är skrivandet och vad är psykoanalyserandet? Jag slutade i huvudsak som praktiserande analytiker när jag hade fyllt sjuttio, sen har jag haft handledningar ända upp till över åttio och jag har tyckt mycket om det. Men det är nog ändå på något sätt samma syssla. Det är det underliga att när man skriver så sysslar man ändå bara med sig själv. Det kan hända att det hänger ihop med att man är väldigt ensam, på något sätt. Skrivandet är ett sätt att hålla sällskap åt sig själv. Men det är ju inte någon annan, riktigt ordentligt.

Ekman: I psykoanalysen finns en dialektisk, pådrivande kraft. Den tar aldrig slut. Men där finns också en misstänksamhet mot drivkraften som kan punktera en. För skrivandet är ju beroende av flyt, av att man bärs. Finns det något av genomsådande i psykoanalysen som försvårar skrivandet?

Enckell: Det är något båg med alltsammans! Med skrivandet och med psykoanalysen! I psykoanalysen umgås man ju – man ska hela tiden ta

hänsyn till den där människan där. Men man gör alltid det andra! När man skriver sysslar man väldigt mycket med andra. Jo tack! Och när man psykoanalyserar är man helt engagerad av den andra människans liv. När du försöker inbilla dig och andra att du väldigt fördjupar dig i det där så är du väldigt engagerad i dig själv. Det är som att du är med din älskarinna och försöker föreställa dig att du är med din fru och när du är med din fru är du hela tiden med din älskarinna. Den sortens bedrägeri.

Ekman: I [din senaste essä som också heter] ”Det dolda motivet” berättar du att du fick en plötslig ingivelse och lyckades formulera en insikt som hittills undgått dig. Du kom äntligen närmare ditt livs trauma, att du som nioåring blev vittne till hur din pappa knivhögg Oscar Parland. Går det till så när du skriver eller brukar det vara ett långsamt pusslande?

Enckell: I den här senaste essän hade jag nog en känsla av att den föregående boken bara var lögn och bedrägeri, egentligen. Och då återförde jag det sen på att jag springer undan den där knivningen som ju var en ganska skrämmande sak. Jag har vägrat att vilja svälja det där. Jag har något slags känsla av att jag lurar mig själv, att det är något falskt i alltsammans.

Ekman: Men knivningen, den har du ju levt med i nästan hela ditt liv. Vad är det då som händer när du plötsligt förmår omfatta den?

Enckell: Det är något lurari också med det att jag blev ju på sätt och vis lite illa behandlad av båda mina föräldrar. Att jag inte är arg på dem. Jag har en ganska stor förståelse för dem, för hur de gjorde, och det är något bedrägligt med det där. Jag står inte på egna ben.

Ekman: Du säger att du inte är arg på dem, men att egentligen ville [Enckell fyller i: de inte ha mig]. Och egentligen är du inte någon författare.

Enckell: [gapskrattar] Det är lite underligt nog ... Det är något där som jag inte begriper ...

Ekman: När kom judendomen in i ditt liv?

Enckell: Den fanns i någon mån hela tiden men att den blev så massiv som den sedan har varit, det började med *Till Saknadens lov*. Kanske alltför dominerande.

Ekman: Du har skrivit att du aldrig kunde tolka vad

knivningen innebar för din fadersbild. Kan man se det som att du behövde den här omvägen?

Enckell: Det är nog lite vad jag säger i ”Det dolda motivet”. Men det är som om det skulle ha bedragit mig också.

Ekman: Men vilket är ditt förhållande till judendomen idag?

Enckell: Det är lika massivt som förr. Men det är nog alltid så att saker och ting är på ett annat sätt. Det är ett lurari, eller det blir det ...

Ekman: I dina sena böcker reflekterar du över ditt förhållande till judendomen och kommer fram till en ganska förnuftig gräns för vad du kan omfatta. Men det här elementet av tro ...

Enckell: ... det fattas. Men attraktionen finns.

Ekman: I mycket av vad du skriver framstår judendomen som ett förråd av bilder där man kan spegla människosjälen?

Enckell: Jo.

Ekman: Men det är ändå ett ganska instrumentellt synsätt. Det är knappast därför du med sådan lidelse har gått in i den?

Enckell: Nej. Det är väl just det som är det där bedrägeriet.

Ekman: Men vem är det då som bedrar?

Enckell: Jag!

Ekman: Du menar att det skulle vara ett självbedrägeri?

Enckell: Ja. Det är som den där judiska historien om ugnen är *kosher* eller inte. En rabbin säger att den är *kosher* men de andra säger att nej, det är den inte. Han flyttar en bäck och ett hus men de andra säger bara att det är fel. Då hörs en röst från himlen och man förstår att det är Guds röst: ”Varför låter ni inte honom få rätt? Han har alla argument på sin sida och ni har alla fel!” Då svarar de: ”Sanningen finns inte där uppe. Den finns här nere med majoriteten av de sakkunniga”, att du kan vara tyst! Det är det bedrägeriet, att det här kan lösas genom omröstning bland de sakkunniga. Det är ju så dumt. Det är antagligen skilsmässobarnets problem: att ingenting är sant. Det finns alltid en alternativ tolkning som man kan hålla med om när man hälsar på den föräldern.

Ekman: Har du blivit psykoanalytiker på grund av den här erfarenheten eller har analysen påverkat din självförståelse så att du ser världen så här?

Enckell: Genom att bli psykoanalytiker har jag funnit skilsmässobarnets naturliga sätt att närma sig sanningen. Och den faller i två delar. Och jag blir aldrig riktigt nöjd. Man kan ju tänka sig att fadersbiografen är ett desperat försök att återföra allt på ett: pappa hade ändå egentligen rätt. Men det har inte hållit.

Ekman: Du har återkommit också till din mamma i det du skrivit.

Enckell: Ja. Och det är därför jag inte är arg på dem, för att jag har en sån här försonlig och förståelsefull inställning. Och det gör att jag inte kan tro på nånting, egentligen. Och man kan säga att i judendomen finns det alltid en tolkning bakom det för ögonblicket giltiga.

Ekman: Och det här är drivkraften bakom ditt skrivande?

Enckell: Ja.

Ekman: Kan du säga vad kärnan i ditt engagemang för judendomen är?

Enckell: Det är väl just det här att allt är bedrägligt, eller det är alltid bara hälften, i bästa fall. Ofta lite mindre.

Ekman: Är det därför du tycker så mycket om bisatser?

Enckell: Jag tror det! Det måste alltid komma något till.

Ekman: Tycker man som analytiker att man förstår sina analysander?

Enckell: Nej. Man förstår nog nånting men mer än det blir det inte.

Ekman: Kan man förutse vad de kommer att säga?

Enckell: Ibland kan man det. Det är stora ögonblick – när analysand och analytiker samtidigt kommer på samma ord. Man har en känsla av att nu har det varit något bra nånstans. Fast man inte vet vad det är.

Ekman: Hur förhåller du dig till den annalkande döden?

Enckell: Jag tänker hemskt mycket på döden, förstås. Jag gör det kanske till och med mera än andra jämnåriga som skulle ha lika god anledning. Men jag är underligt lite skräckslagen. Jag tycker att jag borde vara räddare än vad jag är. Konsten att vara rädd har jag inte riktigt lärt mig.